

(Át)alakulóban az átalakulás tudománya

Frank Bönker–Klaus Müller–Andreas Pickel (szerk.): Postcommunist transformation and the social sciences. Cross-disciplinary approaches
Rowman and Littlefield, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2002, 296 o.

A szerzőhármas által szerkesztett kötet minden bizonnyal a transzformációs stúdiumok egyik legtöbbet hivatkozott darabja lesz már a közeli jövőben is. Nem egyszerűen azért, mert a könyv tizenhárom nagyszerűen és többé-kevésbé élvezetesen megírt dolgozat gyűjteménye, hanem mert sajátos feladatra vállalkozott. A tranzitológiában mind ez idáig hiányzó, a mereven elkülönült diszciplínák átjárhatóságát biztosító tudományok közötti (*cross-disciplinary*) megközelítés analitikai és fogalmi kereteinek kialakításával próbálkozik a könyv. A *próba* szó itt nem véletlen, a szerzők ugyanis érezhetően maguk is csak kezdeti lépésnek szánták vállalkozásukat. A kötet szinte valamennyi írásában érződik az a meggyőződés, hogy az átmenet hosszan tartó költségei és fájdalmai, illetve a kilencvenes évek második felében kibontakozni látszó gazdaság- és társadalmpolitikai szemléletváltás módját ad(hat) arra, hogy Közép-Kelet-Európa országai végre maguk mögött hagyják a váltás egészét meghatározó, a gazdaságra és azon belül is a piacgazdaság kiépítésére szorítóközvetlen tranzitológiai diskurzust. Olyan *általános* társadalomtudományi elmélet megfogalmazására szólítanak fel, amely legalábbis képes alternatív megközelítéseket javasolni az emberi döntés és cselekvés minden szegmensét átfogó tudománnyá szélesedett ortodox neoklasszikus közgazdaságtannal szemben. A racionális választások elméletén nyugvó hagyományos közgazdasági elmélet univerzalizmusa és formalizmusa szerintük a társadalom egyéb (nem gazdasági) alrendszerének tartalmát mára meglehetősen leegyszerűsítette és kiüresítette. A kötet tehát annak a lehetőségét kutatja, hogy a társadalomtudományok összessége miben tud újat mondani az átalakulásról, illetve képes-e megfelelő módszertant is szolgáltatni a formálódó új paradigmához. Merész, grandiózus vállalkozás ez, amelyről az olvasó fejében első megközelítésben valószínűleg inkább a kétség, semmint a siker terminusa ötlék fel.¹

A bevezetőben (*A posztkommunista átalakulás tudományok közötti megközelítései: kontextus és agenda*) a szerkesztők kimerítő és részletes, bár sok helyütt talán igazságtalanul túlzó és meglehetősen egyoldalú kritikáját adták a kilencvenes évek nagyobb részét jellemző neoliberalis diskurzusnak (4–18. o.).² A többi között az is kiderül itt, hogy az egyeduralkodóvá vált szemlélet meghatározta a társadalomtudományok valamennyi ágának kutatási tárgyát. A politikatudományok például a reform sikerét a reformer technokraták izoláltságának fokához és autonómiájuk érvényesülésének mértékéhez kötötték; a szociológia pedig a nomenklatura elitjének széthullását, politikai hatalmának átmentését, illetve a korábbi társadalmi tőke leértékelődését vizsgálta (10. o.).

¹ A kötet egy direkter, a közpolitika szintjén is könnyebben értelmezhető célja volt még, hogy válaszadjon arra a kérdésre „[M]iként lehet úgy kiépíteni egy koherens, a stabilitást garantáló intézményi rendszert, hogy közben a társadalomnak szembe kell néznie a radikális gazdasági váltással, és újra kell értelmeznie a gazdaság, állam és civil társadalom kapcsolatát.” (3. o.)

² Jellemző megállapításuk: „A transzformációs kutatások nem kielégítő állapotáért az úgynevezett első generációs elméletek tehetők felelőssé”, amelyek a stabilizáció–dereguláció–privatizáció triumvirátusára építenek (3. o.) vagy a kora kilencvenes években az „az erős hit élt, hogy a piac a társadalmi változások egyfajta metaintézménye.” (4. o.).

A szerkesztői hármás nagy erőket mozgósít ebben a fejezetben azért, hogy meggyőzők tudóstársaikat, tanítványaikat és a szélesebb olvasóközönséget arról, hogy a térségünkben zajló nagyszabású, a társadalom egészét érintő változások a társadalomtudományok szerepének és kereteinek újragondolását teszik indokolttá. Állítják, hogy mára összeállt az a kritikus tömeg, ami uralkodó pozíciójából képes kimozdítani a tranzitológiában és a „washingtoni konszenzusban” manifesztálódott túlzottan piacközpontú megközelítést (4. o.), átadva helyét az újnak, a humán értékeket is tisztelő, a gyakran Joseph Stiglitz nevével fémjelzett gazdaságpolitika-orientált posztwashingtoni konszenzusnak (20–21. o.). „Ez a kötet arra a meggyőződésre épít, hogy egy ilyen, az átalakulás jobb megértését szolgáló paradigmatis elmozdulás jelentősen javítaná egy tudományok közötti elmélet létrejöttének lehetőségeit is.” (4. o.) Röviden talán úgy foglalnánk össze a hosszúra nyúlt bevezetőt, hogy szerzőik megkísérik visszahelyezni (illetve erre buzdítanak mindenkit) a figyelem középpontjába az átalakulás tudományát, a tranzitológiát.

A bevezető utáni első írásban *Csaba László* már a címben – *Transzformáció: a közgazdaságtudomány tárgya* – megadja az általa szükségesnek vélt interpretáció irányát. A szerző határozottan állítja, hogy a közgazdaságtannak helye, méghozzá kimagasló helye van a transzformációs stúdiumok sorában. Sőt, a fejezet üzenete éppen az, hogy a közgazdaságtan lehet az a terület, amely továbbra is garantálhatja, hogy a gazdasági rendszerek, illetve a rendszerek változása megfelelő elméleti és módszertani keretet nyer. A tankönyvekben megszokott szűkre szabott mozgástér helyett azonban Csaba a közgazdaságtudomány határainak kiterjesztésére, újradefiniálására tesz kísérletet. A meghatározó nemzetközi irodalom példáinak sorával bizonyítja, hogy az általa választott módszer alkalmas eszköze az átalakulás tanulmányozásának. Rámutat, hogy a figyelmes olvasó egyértelmű elmozdulást észlelhet a szigorúan absztrakt, deduktív módszerek felől az empirikus feldolgozás felé, ahol a közpolitika elemzése kitüntetett figyelmet kap (40–41. o.).

Csaba az új intézményi közgazdaságtanban véli megtalálni azt a fogalmi és módszertani bázist, amely az átalakulás átfogó és alapos értékelésére képes. Olvasóját mindenestre figyelmezteti: ez a fajta megközelítés sem csábíthat a Nagy Elmélet öncélú keresésére, közben ugyanis könnyen elveszhet a lényeg, a vizsgálat tárgya, az átalakulás. Saját perspektívájából kiindulva, sikeresen bizonyítja a szerző, hogy létezik élet a redukcionista felfogáson túl is. A reform makrogazdasági politikáinak sikerét és kudarcát értékelve (46–49. o.) fogalmazza meg: „egy erős, semmint egy minimalista állam” képes csak sikerre vinni, és hosszú távon fenntartani a gazdasági reformot. Az erős jelző azonban immár nem a keynesi felfogás szerinti intervencionista kormányzatot vagy a fejlesztő állam modelljének (leg)újabb prototípusát jelenti, hanem olyan szereplőt, amely maga is a hatékonysági és méltányossági szempontok alapján hozza döntéseit, és amely a járadékavadász csoportoktól távolságot tartó adminisztrációra támaszkodik. A politikai gazdaságtan újrafelfedezése a kutatásban azt is jelenti, hogy „az olyan területek, mint a politikai megvalósíthatóság vagy koalícióépítés nyernek hangsúlyt a hagyományos analitikai egyszerűséggel és koherenciával szemben.” (51. o.)

Kazimierz Poznanski Csabáétól mind felfogásában, mind következtetéseiben sokban eltérő írást ad közre *Az átmenet krízise mint az állam válsága* címmel. A szerző, aki egyébként a fokozatos reformok és az evolucionista gazdaságtan egyik kiemelkedő alakja, határozottan tagadja a közgazdaságtan jogát és képességét arra, hogy maga adja meg az adekvát választ az átalakulásban felmerült problémákra. Mi több, véleménye szerint éppen a gazdasági szemléletben uralkodó univerzalizmus, leegyszerűsítő szemlélet az, ami az állam totális válságában tetőzött Közép-Kelet-Európa országaiban (55. és 75. o.). Poznanski a szerkesztők által is kiemelt témaként kezelt transzformációs recesszió magyarázatának szenteli írását, amelyben kifejti: a visszaesés oka az állam legyengítése

volt. A féktelen államtalanítást teszi felelőssé azért, hogy az általa „diszfunkcionális kapitalizmusra” keresztelt, sajátos kelet-európai képződmény kialakulhatott, amelyben az új hazai elit a külföldi befektetőkkel karöltve vált a változás nettó haszonélvezőjévé. A kritika tehát önmagáért beszél: az átalakulás egy olyan többdimenziós fiaskó, amelyben drámaian megnőtt a relatív szegénység, a társadalmi elégedetlenség és kilátástalanság, és utat tört magának egy újfajta osztálykonfliktus a hazai munkásság és a külföldi befektetők között. A megosztottságnak ez az új dimenziója lépett a rendszerváltás előtti ideológiai alapú kettéosztottság helyére az európai kontinensen (69. o.). Nem meglepő ezek után, hogy a szerző erősen hisz abban, hogy a transzformációnak lett volna egy kevésbé fájdalmas alternatívája is, ahol a reform nem egyszerűen a rombolás igényét szolgálja, hanem a társadalom egészének érdekeit tartja szem előtt: „a recesszió nem Kelet-Európa végezete volt, hanem választás kérdése” – írja (66. o.).

Martin Raiser A bizalom mint társadalmi tőke az átmenetben című írásában azt a kérdést feszegeti, hogy „milyen mértékben és módon befolyásolta az intézményi örökség és az intézményi változás az átmenet kimenetelét” (77. o.). Raiser számára a sikeres átmenet meghatározó intézményi tényezője a (kiterjesztett) bizalom, amely a szerző szerint a modern piacgazdaságok alapvető fontosságú kötőszöve. E nélkül – mint érvel – a kollektív javak előállítása lehetetlen, de még a szimpla kétszereplős tranzakciók is veszélybe kerülnek. Nem túl meglepő módon, az új konszenzusnak megfelelően, Raiser is az állam teljesítőképességét vizsgálja. Esetében az állam különlegessége, hogy elősegíti a bizalom terjedését és konszolidálását, segítve a szereplők közötti interakciók szerves és fenntartható fejlődését (78. o.). Szerzőtársaihoz hasonlóan ő is megpróbálkozik az elmúlt tíz esztendő lehangoló teljesítményének magyarázatával. Mint láttuk, Csaba az elhibázott gazdaságpolitikát, a gyenge államot, Poznanski az átalakulás univerzális piaci receptjeit és az érdekcsoportok oltalma alá helyezett államot, Raiser pedig „a kiterjesztett bizalom hiányát, főként pedig az államba vetett bizalom hiányát” okolja a tartós visszaesésért (88. o.). A reform általa kívánatosnak tartott iránya ezek után nem is lehet más, mint egy olyan állam megteremtése, amely szabadulni képes a járadékvadászoktól.³ Konkrét javaslatok a morális vezetés vállalása, a politikai verseny intézményesítése, az erőforrás-elosztásban érvényesítendő igazságosság, valamint az információszolgáltatás, az üzletek létrejöttének közvetlen ösztönzése (91–92. o.).

Raiser racionális választások elméletén alapuló elemzése után egy hasonló megközelítésű írás áll: *Bruno Granicelli – A Hálózatok, társadalmi tőke és vezetés* című cikkében – érdeklődése a hálózatok és a társadalmi tőke viszonyára szűkül, bár őt elsősorban az egyén, a vezetők felelőssége foglalkoztatja. Az általa a racionális választások szűk elméletének nevezett módszer főként a hálózatok döntéshozóinak, vezetőinek motivációit igyekszik feltárni. A szokásos hálózati elemzés kiegészül azután az intézményi változások komparatív elemzésével is (bár ettől még nem biztos, hogy tudományok közötti megközelítésről beszélhetünk). Granicelli nagy meggyőződéssel sulykolja olvasóiba, hogy a sikeres átmenet a társadalmi tőke minőségének függvénye. Ugyanakkor figyelmeztet: a társadalmi tőkének a hálózatokhoz, intézményekhez és a jogi rendszerhez való kizárólagos kötése nagyban leegyszerűsítő képet ad magáról az átmenetről. Az elemzésekből ugyanis eddig rendre kimaradt az egyéni komponens. Ez az a változó, amivel az előző hármat ki kell egészíteni: „[A] kompetens adminisztráció, a karizmatikus vezetés és a jól képzett menedzserek szerencsés kombinációja van olyan fontos, mint a hálózat és a civil közösség a posztsovjet rendszerek transzformációjában.”⁴ (110. o.)

³ Járadékvadászokon azonban – Poznanskitól eltérően – ő „az öreg fiúk hálózatát” érti (88. o.), és nem a külföldi befektetőkkel szövetséges hazai úrgazdagokat.

⁴ Nem volna igazságos, ha a szerzőtől azt kérnénk számon, mi a szerencsés pontos jelentése egyfelől,

Peter Rutland az Összehasonlító gazdaságtan és az orosz átmenet tanulmányozása című cikkében két, egymáshoz látszólag szorosan kapcsolódó témában igyekszik az olvasó figyelmét megragadni: 1. a *komparatív gazdasági elmélet* mint valaha elismert és önálló tudományág hirtelen eltűnésének okai; és 2. az orosz átalakulásnak mint a transzformáció *speciális* esetének esettanulmány-jellegű feldolgozása. A látszólagos kapcsolatot az indokolja, hogy speciális esethez speciális bánásmód kell, amit a főáramú paradigma képtelen (volt) vállalni, a komparatív gazdasági megközelítés újrafelfedezése viszont lehetővé tenné azt. Oroszország és az orosz átalakulás egyediségét Rutland azzal próbálja meg hitelessé tenni, hogy hangsúlyozza az ország drámai méreteket öltő regionális különbségeit: a föderális állam végtelen törekenységét, a (helyi) gazdasági és politikai elitnek szoros összenövését és a gazdaság duális fejlődését (121–123. o.). Számára természetesen triviális, hogy egy *ilyen* különleges esetet nem lehet (ett volna) olyan érzéketlen, univerzális győgymódokkal kezelni, amelynek építőelemei a Pareto-optimum, az alternatívák hiánya vagy a pénzügyi indikátorok uralma (116. o.). A szerző pusztán azért érvel nagy meggyőződéssel Oroszország egyedi, megismételhetetlen volta mellett, mert ezzel – legalábbis egy rövid időre – megpróbálhatta visszacsempészni a komparatív megközelítést a tudományos figyelem fókuszába.

Wade Jacoby Elmondani a mondandót és járni az utat (Talking the talk and walking the walk). A nyugati modellek kulturális és intézményi hatásai című írása kiváló próbálkozás arra, hogy miként lehet rámutatni a tudományközi megközelítés jogosságára a közép-kelet-európai átalakulás gyakorlatában. A szerző elsősorban az úgynevezett intézményi transzfert vizsgálja, amely szerinte az egyik legegységesebb kapocs ma Kelet és Nyugat között. Jacoby dolgozatának középpontjában a kelet-európai országok EU-csatlakozását megelőző tárgyalások szereplőinek köre és indítékai, illetve a tárgyalásokat irányító felső vezetők interakciói állnak. Egyik legérdekesebb megállapítása szerint az úgynevezett szervezeti dualizmus olyan formális struktúrák kiépüléséhez vezet (ett) a közép-kelet-európai országokban, amelyek egyértelműen pénz- és időpocsékolást jelentenek. Az unió kívánságára felállított formális struktúrák egyszer s mind ceremoniális struktúrák is, hiszen azt a mítoszt erősítik, hogy a leendő tagok felkészültek, miközben a tényleges hiányosságok nem kerül (het)nek felszínre, mert azzal maga a csatlakozás lehetősége válna kérdésessé (139–140. o.).

A Jacobynál megismert fogalmi keret és tárgyalási mód átvezeti az olvasót a kötet további írásaihoz: egyfelől a transzformáció nemzetközi és globális szintű értelmezéséhez, másfelől az eltérő transzformációs utak magyarázatául szolgáló kulturális különbségek megragadásához, valamint az útfügges jelentőségének megértéséhez. Ezek az írások ezért már nem is feltétlenül a transzformációs diszciplína (ha van ilyen...) határait feszegetik, inkább egyéb tudományterületek felől közelítenek az átalakuláshoz. *Andreas Pickel* és *Jacqui True* például már a *Globális, transznacionális és nemzeti változások mechanizmusa* című fejezetük bevezetőjében világossá teszik, hogy az őket leginkább zavaró tényező a transzformációs kutatásokban az, hogy nem megfelelő mértékben kutatott és gyengén teoretizált „a transzformáció folyamatában a nemzeti és a transznacionális erők egymásra hatása” (153–154. o.). Következésképpen, a szerzőpáros azzal az igénnyel lép fel, hogy összekösse a korábban önállóan hitt területeket. Módszerük az úgynevezett kombinált változások mechanizmusa, amely egyszerre három szinten is elemzi a változá-

továbbá miként lesz kompetens, karizmatikus, jól képzett az adminisztráció és a menedzser másfelől. Mindazonáltal Granicelli érdeklődése – a Hálózatok társadalmi tőke és vezetés című cikkében – ad némi fogódzót: meg kell becsülni a külföldön tanult (divatos kifejezéssel: szocializálódott) vezetőket, menedzsereket, és akkor talán a nyugati értékekből (akár a neoliberais diskurzusból is) többet megérthetnek az átalakulóban lévő társadalmak (109–110. o.).

sokat: globális, transznacionális és nemzeti szinten (158. o.). Bár az igyekezet megnyerő, mégis könnyen támadhat az olvasónak az az érzése, hogy Pickel és True a közép-kelet-európai átalakulást pusztán jó eszköznek vélte arra, hogy vizsgálati módszerüket ellenőrizték. Ez persze nem baj, hiszen így róluk mindenképpen elmondható, ami több esetben hiányzik a fejezetekből: mindent megtettek azért, hogy értelemmel gazdagítsák azt a szöveget, amit a kötet alcíme is hordoz, tudományok közötti megközelítések. Az általuk javasolt többszintű megközelítéssel sem jutnak azonban tovább például Rutland végkövetkeztetésénél, miszerint minden ország átmenete speciális, egyedi (161. o.).

Pickel és True a politikatudomány önkényesnek tűnő kettéosztását adva (komparatiztika és nemzetközi kapcsolatok) egyszersmind véleményt is mond a kötet következő két szerzőjének munkájáról. *Melanie Tatur* és *Willfried Spohn* ugyanis az előbbi felosztás szerint egyértelműen a komparatiztika gyakorlóinak táborához tartoznak, és mint ilyenek Pickel és True érvelése szerint nem is volnának képesek egy tudományágak közötti megközelítés kidolgozására, hiszen rövidlátásuknál fogva híján vannak a megfelelő apparátusnak (154–155. o.). Ahelyett azonban, hogy az olvasó rögvest átugraná a két írást, javasolom, hogy szenteljen egy kis időt nekik is, mert Tatur dolgozata (*Gazdasági átalakulás, morális erőforrások és az állam a posztoszocialista társadalmakban*) egyike a legélvezetesebb írásoknak. Az összehasonlító gazdaságtan és politikatudomány kedvelői biztosan nagy örömmel fogadják azt az újabb tipizálást, amelyben a szerzőnek úgy sikerült meghatározni a politikai kapitalizmus többféle formáját, hogy abban a szokásos dimenziók (piac, állam, társadalom) mellett a kulturális különbségek is helyet kaptak. Tatur így lehetőséget teremtett a maga (és mások) számára, hogy az egyes átmeneteket elhelyezze egy széles spektrumon, ami a kriminális vagy maffiakapitalizmustól a demokratikus kapitalizmusig húzódik (176. o.). Egy régi vitát is sikerült új kontösbe bújtatnia azzal, hogy a politikai kapitalizmus fogalmának átértelmezésével próbálja magyarázni a lengyel átalakulás gyorsaságát, illetve a magyar transzformáció fokozatosságát (188. o.). Utóbbi kapcsán leszögezi: nem a koraszülött jóléti állam intézménye miatt volt lassú a reform, és váratott magára sokáig a gazdasági növekedés Magyarországon, hanem „a politikai kapitalizmus struktúrájának magas fokú folytonossága” következtében (191. o.).

Spohn *Transzformációs folyamatok, modernizációs sémák és kollektív identitások* című „a demokratizálódási folyamatok strukturális interdependenciája, a kollektív identitás megformálása és a vallás és szekularizáció sémáinak” komparatív történeti-szociológiai elemzését kínálja (201. o.). Hasonlóan Taturhoz, nála is a kultúra a független változó, amely magyarázni képes a régió eltérő tranzíciós pályáit. A kulturális különbségek megragadásához Spohn a nacionalizmust és a vallást választotta (202–205. o.). Lengyelország például így válik a megszokott demokratikus és kapitalista jelzőkkel bíró országból nacionalista és erősen katolikus országgá, amely ekképpen az átmenet egy sajátos útját járja. A szerző ezzel bizonyítottnak is véli, hogy a közép-kelet-európai államok nem egyszerűen reprodukálják a nyugati berendezkedést, hanem útfüggőségük miatt jelentős eltéréseket, sajátosságokat mutatnak (214. o.).

Ha *Greskovits Béla A tranzitológia útfüggősége* írását egyetlen mondatban kellene összefoglalni, akkor az így szólna: mindannyian saját percepcióink áldozatai vagyunk. A felhalmozott tudás, a világról alkotott nézetek összessége egyértelműen meghatározza, hogy az egyén miként viszonyul a vizsgálat tárgyához, legyen az például a kötetben boncolgatott átmenet vagy egy jóval korábbi történet, a kapitalista gazdasági rend kibontakozása, kiépülése vagy éppen a szocialista termelési mód kifejlődése. A szerző által kínált nagy ívű áttekintés, stílusában nem kevés iróniával, a kötet talán egyik legérdekesebb írásával szolgál. Greskovits meggyőződése, hogy az átalakulás kapcsán felszínre került viták, illetve a tranzitológiában kialakult és megmerevedett törésvonalak nem kizárólag a közép-kelet-európai változásokat jellemzik, mivel ezek a viták és ezek a törés-

vonalak a társadalom tudatában mélyen gyökereznek. Greskovits párhuzamot von a feudális rendszerből a piacgazdaságba való átmenet és a posztkommunista átmenet között, rámutat a mindkettő körül kibontakozott viták hasonlóságára (228. o.), s azt is bizonyítani igyekszik, hogy az előbbi analógia mentén a szocializmusról lefolytatott vita (Lange–Taylor, illetve Mises–Hayek) is könnyen strukturálható. Ami marad, az voltaképpen a történelemben állandóan rivalizáló nézetek szembenállása. Ezért aztán a kapitalizmus terjedése vagy a szocializmus bukása, illetve a posztkommunista átmenet mind ugyanazon dimenziók mentén értelmezhetők.

Összegzésképpen érdemes emlékeztetni újra, hogy a szerkesztők helyesen állapították meg a kötet bevezetőjében, hogy ideje volna már közelebb hozni egymáshoz azokat, akik készek újragondolni a tranzitológia tudományát. Még akkor is szükség van erre, ha nem lehetünk biztosak a végeredményben, pontosabban még abban sem, hogy születik-e (születhet-e) egyáltalán valami más, valami új ezen a területen a jövőben. És habár önmagában már a próbálkozás is dicséretet érdemel, azért a könyv figyelmes átolvasása után mindannyiunkban marad némi hiányérzet a tekintetben, hogy mit is jelenthet a kifejezés: *tudományok közötti*. Vajon annak a megközelítésnek, amit a tranzitológia megkíván, valóban „tudományok közötti”-nek kell lennie? Nem inkább valamiféle *multidiszciplináris* megközelítésre volna szükség, ami nem próbálkozik a tudományterületek összemosisásával, megtartja azok autonómiáját, ám végkövetkeztetésében érzékeny valamennyi terület megállapításaira? Valóban csak módszertani probléma volna az, ami a tranzitológiát mostanság terheli?

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kötet szerzői még mindig saját utakat járnak, habár láthatóan arra törekednek, hogy közös (vagy közösnek gondolt) nyelvet beszéljenek. Ez az igyekezet pedig mindenképpen arra kell ösztönözze a tranzitológia iránt fogékony olvasót, diákot és kutatót, hogy maga is újraértelmezze a társadalomtudományok szerepét és lehetőségeit az átalakulásban.

Benczes István